

Séták a honismeret forrásvidékein

A Honismeret Napja immár tíz éve Bél Máttyás születésnapjához kötődik, teljes joggal, hiszen olyan tartalmas és számunkra nélkülözhetetlen életművet hagyott ránk, amely nélkül a XVIII. század Magyarországról nehezen és óriási munkával, vagy úgyse alkothatnánk képet. Számunkra is példaadó módon figyelembe vette az elődök munkáit. Ösztönző erővel hatott rá a humanista Oláh Miklós, az általa írt *Hungaria et Atila*ból Bél Máttyás 1735-ben a *Hungariát* megjelentette az *Adparatus ad historiam Hungariae* (Előkészület Hungária történetéhez) gyűjteményes kötetében, amelyet a készülő nagy munkája, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Magyarország újabb története és földrajza) forrásbázisaként használt. Bél Máttyás a megyeleírások mellé nélkülözhetetlennek tartotta a térképeket, ezért Mikoviny Sámuel kartográfust kérte fel ezek elkészítésére. Mindjárt az első, 1735-ben megjelent, Pozsony vármegyét tárgyaló kötet mellékleteként látjuk Mikoviny térképét, amelyek az ezt követő kötetekből sem hiányoznak. A jó kapcsolatukat erősítő, Bél Máttyás Mikoviny Sámuel két gyermekének is a keresztapja. De tudjuk azt is, hogy III. Károly utasította Mikoviny Sámuel a térképek elkészítésére Bél Máttyás megyeleírásaihoz. Szombathelyen dr. Tóth Gergely alapos és minden igényt kielégítő előadását hallhatuk. Az emlékeinkben lévő régi Pozsony Bél Máttyás utcáját ma Panenská ulicának hívják. Az ottani evangélikus templom lekéseze volt, az utca végén a temetőt ahol nyugodott, rég felszámolták, Bél Máttyás (1684–1749) építáriumát a templom kertjében húzódó városfal őrzi. Mikoviny Sámuel (1700–1750) alakját Bél Máttyás *Compendium Hungariae Geographicum* című munkája örökölte meg.

A XVIII. század végén, 1792-től Vályi András (1764–1801) a pesti egyetem magyar nyelv- és irodalomtanára. 1796 és 1799 között adta ki *Magyar országnak leírása* című háromkötetes, hatalmas lélegzetű, máig haszonnal forgatható munkáját, „*Mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; [...] Földes Urok, fekvések, történettyek, [...] feltehetően*.” Kutatásai közben bejárta az országot és hálásan köszönte meg gróf Batthyány József esztergomi hercegprímásnak: „*mert a halhatatlan érdemű Bél Máttyásnak kézírásait (néhány más iratokkal egyetemben) velem közleni méltóztatott*”. Olyan könyvet adott közre, amelybe még az írástudatlanok is beleolvashatnak, hiszen mindenki született valahol az országban, és talán mindenki kíváncsi a szülőhelyéről szóló sorokra. Tizenkét és félezer településről olvashatunk életteli tudósításokat, ezzel vetette meg az alapját az ország széles körű, részletes megismerésének. Olvastam róla, hogy legkedvesebb tárgya a honismeret volt. Míg Bél Máttyásnak küzdeni kellett a vármegyék nemesi jogokat és kiváltságokat féltők gáncsoskodásaival, addig Vályi András a vármegyei szolgabírák felülről megparancsolt közreműködését jobban igénybe vehette. 1798-ban *Magyar országnak földképét* is megjelentette, amelyet Karacs Ferenc metszett rézbe. Ferenczy Jakab így értékelte Vályi András munkásságát: „*Mit várhata tőle a magyar irodalom, ha tovább él, eléggé megmutatá [...] Magyarországnak leírása nagyon derék munka.*”

Honunk szebb keblű asszonyainak ajánlotta az 1831 januárjában megjelent *Hitelt* gróf Széchenyi István. Karacs Ferencné Takács Éva (1779–1845) az elsők közt kapta meg dedikálva a szerzőtől. Az előző évben már harmadik kötete is megjelent Takács Évának, aki

1822-től kezdve folytatott hosszú tollharcot a nők íráshoz való jogáért a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, a társadalom, közgazdaság és közművelődés sokoldalú összefüggéseit taglalva. Széchenyi István felfigyelt az ott kifejtett gondolatokra. „Igyekez hazádat, mind geographiai, mind politikai, mind erköltsi, mind gazdaságébéli tekintetben megismerni. Ha hazádat megismered, lehetetlen, hogy azt igen nagy tekintetben ne tartsd, annak, és gyermekeinek boldogságát bizonyosan fogod, és tudod is munkálódni, mert akkor megismered, hogy hazádfiainak boldogságával a te boldogságod, és hazád betsületével a te betsületed elválhatatlanul vagyon összekötve. Hazánk ismerése [...] minden polgári kötelességeink között első [...]. Amíg erre kellő figyelmet nem fordítunk, addig méltatlan leszármazottjai vagyunk őseinknek, akik nekünk hazát szereztek és azt számunkra megtartották.”

Karacsék Pesten, az Ősz (ma Szentkirályi) utcai házukban irodalmi szalont tartottak fenn. Karacsot mint térképkészítő rézmetszőművészt és a háziasszonyt a házukban gyakran megforduló írók: Virág, Fáy, Kulcsár, Vitkovics, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza és Kazinczy nagyra becsülték. Karacsné azt mondta: „Aki rendeltetését ismerve munkál, kinek gyönyöre embertársai boldogításával van összekötve, az betölti földi kötelességét.” Gazdaságunkban, kereskedésünkben úgy dolgozzunk, hogy ne csak fáradság legyen a mienk, hanem a haszon is.

Az 1830-as években jelent meg Fényes Elek (1807–1876) *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben* című műve. A hatkötetes munka sikerét jelzi, hogy 1841-ben már második kiadása is megjelent. Ez és az ezt követő munkássága napjainkban is nélkülözhetetlen forrása a XIX. századi Magyarország közgazdasági, művelődéstörténeti és földrajzi, statisztikai viszonyainak. A legfőbb munkájának tekinthető hat kötete még a nemesi világ szemléletét tükrözi, de a birtoknemesség már nem látott kivetnivalót, ha településenként is megismerhetjük őket. A vármegyék készséggel bocsátották rendelkezésre adataikat az 1830-as évek nemesi összeírásairól. Ám ha ezeket vizsgáljuk, a vármegyei adminisztrációk felületes kezelése miatt sok névelírásra bukkanunk, így érdemes több forrásanyaggal összevetni. A falvak, városok lélekszámát a katolikus püspökségek 1800-as évek elejétől rendszeresen vezetett összeírásaiból vette, amelyeket szintűgy érdemes több oldalról ellenőrizni. Sajnos az 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótára* még ugyanazokat a népességi adatokat hozza, mint a 10–15 évvel előbbi kötetek. Természetesen teljes joggal választotta Fényes Eleket az MTA levelező tagjává és kétszer is részesült az akadémiai nagyjutalomban az 1840-es években. 1848-ban megbízták az országos statisztikai hivatal szervezésével. 1849-ben a vészbíróság elnökeként működött, de mivel senkit nem ítélt halálra, a szabadságharc leverése után megmenekült a felelősségrevonástól. 1858-ban rendes tagja lett az Akadémiának, ám 1865-ben törölték a tagsági viszonyát. Mivel kormánylapoknak is dolgozott, 1867 után mellőzték. Betegségtől gyötörve, szegénységben halt meg 1877-ben Újpesten. Keleti Károly tartott emlékbeszédet felette. Az Erdély széli, partiumi honismeret legnagyobb elismerését a *Fényes Elek-emlékérem* fémjelzi.

A Temesváron született Pesty Frigyes (1823–1889) az 1848–49-es szabadságharcban való részvétele miatt többször elzárták. 1850 őszén azonban a temesvári kereskedelmi és iparkamara titkára lett. 1858-ban a *Delejtű* lapot szerkesztette, amelyben magyar helyneveket és emlékeket ismertetett. 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1860-ban ismét fogságba került. 1861-ben országgyűlési képviselő. 1867-ben kezdeményezte a Magyar Történelmi Társaság megalakítását, közben hazai és külföldi levéltárakban kutatott. 1876-ban újra képviselő. 1877-ben az MTA rendes tagja lett. Jelentős tudományos munkásságot végzett, elsősorban történeti földrajzzal, helynévgyűjtéssel és Dél-Magyarország múltjával foglalkozott.

Mint az MTA levelező tagja kezdeményezte, hogy a települések határaitban levő földrajzi neveket és a hozzájuk kötődő hagyományokat gyűjtsék össze. Hatalmas, megyék szerint rendezett kéziratos gyűjteménye, a *Magyarország helységnévtára*, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Sorsa hasonló Bél Mátyás *Notitia Hungariae...* című munkájához, csak napjainkban kerültek egyes részei kinyomtatásra.

Az általa kidolgozott szempontok alapján kinyomtatott kérdőíveket 1864-ben a Helytartótanács utasítására minden falusi és városi előjárósághoz elküldték. Pesty Frigyes felismerte, hogy csak feljegyzés útján menthető meg az utókor számára a korabeli nyelvészeti és történeti értékű helynévanyag. Szinte hihetetlen bőségű topográfiai névformát sorol fel – amire választ vár – a kérdőívekben: „*A névgyűjtemény teljessége egyik főfontosságú érdek a tervezett munkánál. Minthogy minden községben van egy-két ember, sőt vannak többen is, kik lakóföldjüket legnagyobb részletekig ismerik, igen sok függ azon egyének helyes megválasztásától.*” A visszaküldött és kitöltött kérdőíveket általában a helység bírása és jegyzője hitelesítették, írták alá. Kitűnik, hogy sok helyen a területet jól ismerő emberek mellett egyéb forrásokat is igénybe vettek, például a nagyváradi tüzesvaspróba-lajstromot, Budai Ferenc *Magyarország polgári históriájára való lexikonát*, vagy Fényes Elek geográfiai szótárát. A nagy munkából csak halála előtt, 1888-ban jelent meg egy válogatás: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* címmel. Megszívlelendő képviselőtársa, Bernáth Dezső feljegyzése: „*Az egymást gyorsan követő események hamar a feledés porával borítják az elhunytak emlékét, könnyen feledjük az elődöket – nem hálátlanságból, de mert a mindennapi élet küzdelmei között nem érünk rá érdemeikre gondolni.*”

A „*mágnesember*”, ezt írta Németh László Karácsony Sándorról (1891–1952). Az I. világháborús katonaevek után, amelyek során mindkét lábára megsebesült és utána egész életében két bottal járt, 1919 őszén vette át Tavaszmező utcai gimnázium első osztályát. Már az első év végétől elvitte tanítványait az éhező Budapestről szülőfalujába, Földesre. A helyi rabbinál elérte, hogy a zsidó gyerekeket is fogadták. Az osztályát a román fronton 1919-ben hűségesen küzdő székely hadosztály példájából hamarosan „*csucsai front*”-nak nevezték, s ez életük végéig kísérte őket.

A forradalmak után újjáéledő keresztyén ifjúsági mozgalmakba és a cserkészletbe szinte azonnal bekapcsolódott. Tíz éven át szerkesztette 1932-ig kora legszínvonalasabb középiskolai diáklapját, *Az Erőt*. Fáradhatatlanul járja az országot, úgy KIE- (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), mint cserkészprogrammal, nem volt olyan középiskola, amelyet fel ne keresett volna. 1922 júliusában a dunapentelei régészeti ásatásoknál segédkeztek az országból ösz-szesereglett cserkészekkel. Karácsony Sándor szociográfiai adatgyűjtést végzett Földesen és a környékbeli falvakban. A szénázásokban rendszeresen járta a földesi fonót 1920-ban és 1921-ben, az ott tapasztaltakból született *A magyar cserkész daloskönyve*, a *101 magyar népdal* és a *Lányok ülnek a fonóban* című kiadvány. Az 1920-as évek elején az 1. sz. protestáns cserkészcsapathoz, Karácsony Sándor köréhez fűződik a falujárás-regélés. A poroszlai után volt a földesi téli tábor és az osztatlan magyar cserkészlet azóta indult regőlő körútjára. Szilassy Aladár még 1912-ben elhunyt, a regőscserkészlet protestáns ága őt tekintette szellemi atyjának, úgy tűnik, 1922-ben már az ő nyomdokain indultak tovább.

Karácsony Sándor a népi kultúra, a néprajz, a népdal szerelmese volt. Diákjai közül gyakran időzött Földesen Morvay Péter és Lükő Gábor, mindketten a néprajz kutatóivá váltak. Nemesyszer idézték fel nekem a földesi népdalokat. Morvay Péter így emlékezett: „*A családi szellemi örökségen kívül a cserkészlet hozott közel a néphagyományhoz. Ebben nagy szerepe volt a neves pedagógusnak, Karácsony Sándornak, aki osztályfőnököm és cser-*

Cserkészek a Magyar Nemzeti Múzeum dunapentelei ásatásán 1922 nyarán, középen Megyericsy Béla, jobb szélén Karácsony Sándor

készparancsnokom is volt.” A cserkészeknél eleinte a népdal mégis a perifériára szorult, csak egyes csapatok, így Karácsony Sándorék ápolták csupán.

A földesi faluszélen kergeti a labdát egy felvidéki fiú, Boross Zoltán (1906–1998), aki nagyszüleinél van látogatóban – Karácsony Sándor Tavaszmező utcai diákjaival 1925 nyarán. A néhány évvel idősebb Boross Zoltán Pozsonyban jár egyetemre, ahol az alig egy hónapja alakult cserkészcsoport, a Szent György Kör tagja. A következő év júliusának első hetében a liptószentiváni kúrián jött össze a három, a prágai, a brüsszeli és a pozsonyi Szent György Kör és elhatározták, hogy együtt lesznek irányítói a csehszlovákiai magyar cserkészetnek. Velük volt Scherer Lajos losonci tanár, *A Mi Lapunk* szerkesztője, ez a diáklap lett aztán a Szent György Kör hírneműje. 1926-ban Balogh Edgár elindította a nyári regösjárásokat Szlovénia és Ruszinszko magyarlakta falvaiban. Hatalmas szociográfiai és néprajzi anyagot gyűjtöttek össze, a hatóságok akadékoskodásai ellenére. Példaképek: Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső.

Balogh Edgár 1927 áprilisára megszervezte Móricz Zsigmond felvidéki előadói körútját. Előzetesen *A Mi Lapunk* márciusi számában már megjelent az író *Gyalogolni jó* című írása. Körútján a feledi nagyállomáson Boross Zoltán köszöntötte Ady Endre *Levélféle Móricz Zsigmondhoz* című verse citátumával. *A Mi Lapunk* októberi számában Makkai Sándor erdélyi református püspök üzenetben helyeselte a felvidéki ifjúság törekvéseit és a *Magyar fa sorsa* című munkájában nagyra értékelte Ady Endre életművét.

A Szent György Kör 1927-ben további regösjárásokat szervezett. 1928 januárjában már Möricz Zsigmond nevével kapcsolták össze a regösmozgalmat. A továbbiakban a hatóságok betiltották a szlovákiai falujárásokat, már csak Kárpátalján engedélyezték. Augusztus 3-ától mégis sikerült megrendezniük a gombaszögi táborot. „A zöldliliomos Szent György Kör-cserkészlobogó lengett a tizenhat méter magas zászlórúdon, az örsi zászlók egyik oldalán pedig az örs tájneve volt olvasható, a másik oldalán pedig a regösök és a Szent György körök pirossal kivarrt jelvénye, a sarló.” A táborozás alatt felvették a *Sarló* nevet. Boross Zoltán pedig az alakulástól élete végéig gyűjtötte a könyvtárnyi nagyságúra nőtt anyagot, amely 1978-tól a debreceni Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteményében várja a kutatókat. A felvidéki magyar ifjúság pedig Gombaszögön tartja rendszeresen a honismeretet is ápoló kulturális seregszemléjét.

Morvay Péter (1909–1994) a gimnázium felső osztályait Karácsony Sándor keze alatt végezte. 1927-ben érettségizett. Tanára példája nyomán Morvay Péter elhivatott szerelmese lett a táj- és népkutatásnak. Egyetemi tanulmányaiban ugyan fő tantárgyai a magyar és a német voltak, de a néprajztudós Györffy István előadásai tették rá legmélyebb hatást. Doktori disszertációját az Ecsedi-láp régi állattartásáról írta. Sőt, Györffy Istvánnak a nemzeti művelődés és a néphagyomány összefüggéséről írt korszakalkotó tanulmányának ő volt a felelős kiadója. Személyében a legtermészetesebb módon összefonódott a cserkészlet és a néprajzi munka. Kézikönyvei között nélkülözhetetlen volt a Bárdos Lajos szerkesztette *101 magyar népdal*, amely Kodály Zoltán előszavával 7 kiadást ért meg 1929–1945 közt, ugyan csak az 1930-ban megjelent, Karácsony Sándor által szerkesztett *Regös káté*, benne Györffy István *A cserkész és a néprajz* című tanulmányával.

Másfél évtizedes tevékenysége elismeréseként 1939-ben Morvay Pétert kinevezték országos regös szaktisztá. Hatalmas munkát vállalt magára. Nem feledkezett meg az elhunyt főcserkésről, 60 regöshaddal rendezett Országos Teleki Pál Portyázó Versenyt, több mint ezer falut kerestek fel az évek során. Az 1943-ban kiadott, általa összeállított *Regös Kalendáriumban* látjuk a célt; ami „*az egységes öntudatú és műveltségű nemzeti társadalom kialakításának szolgálatára*”. Ugyanakkor pályázatot hirdet „*Népi, naptári rigmusok, valamint az év egyes szakaihoz fűződő népszokások, hiedelmek, dalok, mondókák, stb. gyűjtésére*.” Itt már kibontakozását érezzük a háború utáni nagyívű tevékenységének az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalomnak. Az eredményt tükrözik az 50-es évek első felében kiadott *Népünk hagyományaiból* kötetei. Szerkesztette a Néprajzi Múzeumban az *Adattári Értesítőt*, amely a gyűjtőkkel való kapcsolattartást szolgálta, és 1963-ban már az első találkozókat is megszervezte Tatán.

Morvay Péter rendkívüli hivatástudattal végzett önkéntes társadalmi munkája „*az akkori viszonyok három T-s kategóriájában inkább csak tűrtnek látszott, ezért is szabadultak meg tőle olyan könnyen a Néprajzi Múzeumból hatvanadik életéve betöltésével. Az 1937-től betöltött munkaviszonyát a háború és két évnél valamivel több idejű hadifogság szakította meg.*”

Morvay Péter nyugdíjba vonulása után is tovább folytatta a néprajzi gyűjtés szervezését, sőt, mivel megnövekedett a szabadideje, nagyobb részét már a Hazafias Népfront kebelében működő honismereti mozgalom szervezésével töltötte. Tapasztalatai egyenesen hivatottá tették a mozgalom meginduló folyóiratának, a *Honismereti Híradó*, majd csak röviden *Honismeret* szerkesztésére. A megbízatás ugyan pünkösdi királyság volt, de továbbra is a szerkesztőbizottság tagja maradt és a változó diktatórikus körülmények sem szegték a kedvét, hogy a regöscserkészletben kitűzött cél érdekében a honismeret egyik legodaadóbb, legönzettelenebb munkása legyen.

Karacs Zsigmond